

Miloš D. Tirnanić

MODELI I PRAVCI RAZVOJA JUGOSLAVIJE I SRBIJE U POLITIČKOJ VIZIJI IVANA ĐURIĆA¹

SAŽETAK

Članak se bavi istraživanjem političkih pogleda i vizije Srbije i Jugoslavije u idejama Ivana Đurića putem analize njegovih intervjua u domaćoj štampi tokom 1990. i 1991. godine, ali i analize sećanja Đurićevih bliskih saradnika, kao i dostupne arhivske građe i audio-vizuelnog materijala. Politička vizija Ivana Đurića reflektovala je njegov odnos prema pitanju daljeg društveno-političkog razvoja Srbije, odnosno Jugoslavije, na kraju hladnoratovske epohe. Stoga, putem analize njegovih političkih ideja, cilj je utvrditi kojim je pravcima, koncepcijama i modelima razvoja srpsko i jugoslovensko društvo, iz perspektive ovog angažovanog intelektualca, trebalo da streme. Rad se sastoji iz dva dela; u prvom delu prezentovani su istorijski kontekst na kraju hladnoratovske ere i pregled Đurićevog političkog i društvenog angažmana tokom 1990. i 1991. godine. U drugom delu predstavljeni su i obrazloženi konkretni primeri političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih modela, koncepata i pravaca razvoja koje je zagovarao Ivan Đurić, a čijim je formulacijama nastojao da pruži adekvatne predloge i rešenja za prevladavanje opšte sistemske krize sa kojom se suočavala jugoslovenska zajednica.

KLJUČNE REČI

Ivan Đurić, Srbija, Jugoslavija, vizija, Evropa, angažman, intelektualac, izbori, model, razvoj

Uvod: istorijski kontekst na kraju hladnog rata

Kraj osamdesetih i početak devedesetih godina 20. veka bilo je vreme tektonskih promena u Evropi, koje su značajno izmenile političku mapu Starog kontinenta. Godina 1989. ostala je upamćena ne samo po rušenju Berlinskog zida u novembru mesecu, svojevrsnog simbola hladnog rata i podele evropskog kontinenta na kapitalistički Zapad i komunistički Istok, već i po rapidnom kolapsu istočnoevropskih režima koji je potom usledio. Istovremeno, ova godina označila je i krah komunizma u Evropi i završetak hladnoratovske

¹ Ovaj članak realizovan je uz podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada broj 451-03-66/2024-03/ 200025.

epohe. Sva ta dešavanja predstavljala su esencijalni, istorijski trenutak velikog loma na kontinentu. U narednih nekoliko godina postavljeni su temelji posthladnoratovske Evrope (Laker 1999; Judt 2005). Nakon više decenija, Evropa konačno više nije bila podeljena, odnosno bipolarna. S jedne strane, iscrtane su nove granice, dok su se s druge strane stekli uslovi za političku, ekonomsku, društvenu i kulturnu integraciju čitavog kontinenta (Berend 2012). Upravo iz tih razloga politikolog Josip Glaurdić je ovo doba definisao kao „vreme Evrope“, u kojem je kontinent doživljavao svoj zvezdani trenutak (Glaurdić 2013). Kao vrhunac procesa kreiranja nove evropske arhitekture, višedecenijski san najzad je postao java – 1992. godine stvorena je Evropska unija, kao svojevrsno političko, ekonomsko, socijalno i kulturno otelotvorenje koncepta „ujedinjene Evrope“ (Laker 1999; Judt 2005).

Jugoslavija je pad Berlinskog zida i kraj hladnog rata dočekala preživljavajući duboku političku, društvenu i ekonomsku krizu, što se posebno manifestovalo u političkim zaoštrenostima i tenzijama u odnosima između republičko-pokrajinskih rukovodstava. Takvo stanje, kao i uspon nacionalističkih ideologija, direktno su vodili raspadu i dezintegraciji jugoslovenske federacije u razornim ratnim sukobima, do kojih je i došlo početkom poslednje decenije 20. veka (Čalić 2013). U okviru Jugoslavije, zemlje zahvaćene opštom sistemskom krizom i prožete nacionalizmom, Srbija nije predstavljala izuzetak. U ovoj, najvećoj jugoslovenskoj republici, od 1987. godine dominantna figura na političkoj sceni bio je Slobodan Milošević. Naime, nakon pobeđe Miloševićeve frakcije na Osmoj sednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (CK SKS) nad strujom koju je predvodio Ivan Stambolić septembra 1987. godine, odnosi među političkim rukovodstvima jugoslovenskih republika i pokrajina dodatno su se konfrontirali, što se reflektovalo kroz nacionalističku i ratobornu retoriku, sveprisutnu u medijima i javnom diskursu Srbije (Perović 2021).

Rušenje Berlinskog zida i završetak hladnoratovske ere u Evropi vremenski su korespondirali s početkom političkog pluralizma u Jugoslaviji, odnosno Srbiji. Budući da je na 14. vanrednom kongresu januara 1990. godine došlo do raspada Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), širom Jugoslavije započelo je formiranje novih stranaka (Jović 2003). U korelaciji sa najavljenim uvođenjem višestranačja, i na teritoriji Srbije osnovane su prve opozicione političke partije. Na političkoj pozornici republike počela su se pojavljivati nova lica, čije su stranke javnosti ponudile različite programe i rešenja za prevazilaženje postojeće krize u zemlji (Stojanović 2002).

Okončanje ere hladnog rata u Evropi predstavljalo je ogroman geopolitički zemljotres i svojevrsan događaj bez presedana koji se desio gotovo potpuno neočekivano (Zaccaria 2014:279). Poput društava Istočne Evrope, i društvo Srbije i njegove elite našli su se na kraju hladnoratovske epohe na

važnoj, istorijskoj prekretnici. U korelaciji sa novonastalim promenama u Evropi, u javnom diskursu republike otvoreno su se počela postavljati pitanja i dileme daljeg razvoja ne samo Srbije, već i Jugoslavije kao celovitog političkog subjekta. Među republičkim elitama povela se sveopšta debata o pravcima koje bi Srbija trebalo da sledi i tome kakve političke, ekonomske, socijalne i kulturne modele i obrasce treba usvojiti.

Ivan Đurić: istoričar na političkoj sceni – reakcija protiv nacionalizma

Doba stvaranja višepartijskog sistema na teritoriji Srbije obeležilo je i neposredno uključivanje javnih i intelektualnih ličnosti u političku sferu. Naime, znatan broj srpskih intelektualaca različitih ideoloških orijentacija uzeo je aktivnog učešća u političkom životu ove republike, kako unutar tek formiranih opozicionih stranaka, tako i na strani vladajućeg režima (Budding 1998; Dragović Soso 2004; Wachtel 1998; Vahtel 2006). Jedan od intelektualaca koji se, u pomenutim okolnostima, prihvatio delovanja na političkom nebu Srbije bio je i Ivan Đurić, istoričar, vizantolog i profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.² Odluka Ivana Đurića da se angažuje u političkoj sferi bila je motivisana upravo događajima koji su posle 1987. godine iz temelja potresali zemlju, odnosno nakon Osme sednice CK SKS, kada je u javnom političkom diskursu Srbije postajala sve jača ratoborna retorika, oličena u režimu Slobodana Miloševića, na koju Đurić nije mogao ostati ravnodušan. U neizvesnom dobu previranja i prestrojavanja, uplivom u političke vode želeo je da nedvosmisleno označi da je suprotstavljen svakoj vrsti nacionalizma (Đurić 2009:26). Prema sećanju Vidosava Stevanovića, poznatog književnika i njegovog bliskog saradnika i prijatelja, Đurić je bio intelektualac svetskih nazora i kontakata. Kao ličnost takvog intelektualnog formata, istoričar je u potpunosti razumevao razmere društveno-političke i ekonomske krize u kojoj se zemlja nalazila, te je svoje angažovanje u politici usmerio kako bi ponudio, prema sopstvenim ubedenjima, adekvatna

2 Roden je 1947. godine u Beogradu, u porodici univerzitetskih profesora. Diplomirao je na Odseku za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu 1971. godine. Iste godine primljen je za asistenta na Katedri za istoriju Vizantije. Magistrirao je 1974. godine sa radom na temu „Porodica Foka“, da bi 1982. godine doktorirao sa temom „Vreme Jovana VIII Paleologa“. Učestvovao je 1980. godine u pripremi *Oksfordskog rečnika Vizantije*, a bio je i gostujući profesor na nekoliko univerziteta u Francuskoj. Njegova najpoznatija dela su *Sumrak Vizantije: Vreme Jovana VIII Paleologa 1392–1448* (1984) i *Istorija – pribežište ili putokaz* (1990). Preminuo je u Parizu 1997. godine. Više o biografiji Ivana Đurića videti u: Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita: Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX–XXI vek)*, Beograd: Dan Graf; Novi Sad: Radio-televizija Vojvodine, 2015: 301–302.

rešenja koja su mogla pomoći u prevazilaženju teškoća. Smatrao je da je nečasno ostati neopredeljen u jednom odsudnom, istorijskom trenutku.³ Prema rečima pisca Filipa Davida, još jednog bliskog prijatelja i saradnika politički angažovanog istoričara, Đurićevo stupanje na političku scenu Srbije predstavljalo je ništa drugo do reakciju protiv nacionalizma koji je sve jasnije i glasnije uzimao maha, a čije su svakodnevne i snažne manifestacije zapravo nedvosmisleno označavale početak raspada jugoslovenske federacije.⁴ Svedočenja dva Đurićeva saradnika našla su potvrdu i u analizi intervjua Ivana Đurića za list *Vreme* novembra 1990. godine, u kojem je on svoj ulazak u političku arenu okarakterisao prvenstveno kao moralni izbor, a potom i kao profilisanje autentične, demokratske pozicije nasuprot nacionalističkim opcijama.⁵ Ovi navodi mogu se tumačiti i kao izraz nastojanja ovog intelektualca da se, u svojstvu vanstranačke ličnosti, afirmiše kao svojevrsni *treći put* između dveju varijacija nacionalizma, oličanim u ličnostima Slobodana Miloševića i Vuka Draškovića, lidera Srpskog pokreta obnove, koji je u to doba važio za vodeću figuru opozicije unutar političkog života Srbije (Stojanović 2002).

U skladu sa sopstvenim osećanjem dužnosti intelektualca da deluje u vremenima kriza, ne ostajući po strani u aktuelnim zbivanjima, Ivan Đurić je tokom 1990. godine na više načina artikulisao svoj društveni i politički angažman. Najpre, osnovao je Liberalni forum, asocijaciju građana koja je u svojim redovima okupljala visokoobrazovane pojedince, vrhunske stručnjake i intelektualce, među kojima su bili i istoričar Sima Ćirković, glumac Ljuba Tadić i književnik Mirko Kovač (Đurić 2009:27-28). Osim angažovanja u pomenutoj organizaciji, čiji je bio predsednik, Đurić se istakao i kao urednik časopisa *Demokratija danas*, nezavisnog glasila koje je obrađivalo političke i kulturne teme. U suprotnosti sa prevladavajućim stavovima u Srbiji i Jugoslaviji, ovaj časopis izražavao je glas drugačije, antinacionalističke i liberalne javnosti (Đurić 2009:26).

Svakako najindikativniji izraz političkog angažovanja ovog istoričara predstavljala je njegova kandidatura za predsednika Republike Srbije na prvim direktnim, višestranačkim izborima održanim 9. decembra 1990. godine. Naime, iza njega kao predsedničkog kandidata stali su Savez reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ) u Srbiji i Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI), političke stranke građanske i jugoslovenske orijentacije (Đurić 2009:28). Političke poruke Ivana Đurića upućene biračima u predizbornoj kampanji imale su za cilj da ga prikažu kao liberalnu, demokratsku alternativu u suprotnosti sa dominantnim, nacionalističkim

3 Intervju sa Vidosavom Stevanovićem, Beograd, 19. novembar 2021.

4 Intervju sa Filipom Davidom, Beograd, 29. decembar 2022.

5 Ast, Slobodanka (1990), „Treći čovek“, *Vreme*, 26. novembar, str. 14.

diskursom vladajućeg režima, ali i opozicionih partija u Srbiji (Perović 2015). U prilog ovoj tezi svedoči i Đurićeva ikonografija, obelodanjena neposredno pre predsedničkih izbora. Naime, u svrhu promocije kandidata sačinjena su dva postera, na kojima je bio njegov portret.⁶ Na jednom od plakata, ispod pano-fotografije stajala je i predizborna poruka – „Glas razuma“, koja je imala za cilj da biračkom telu Đurića predstavi kao simbol racionalnosti u vremenu uspona nacionalističkih strasti i populističkog zanosa, ali i kao alternativu kandidatima ideologija sa nacionalnim predznakom i čoveka koji neguje drugačiji, razuman pristup politici.⁷

Na prvim direktnim, višestranačkim izborima za predsednika Srbije Đurić je zauzeo treću poziciju, sa 5,5 % osvojenih glasova, odmah iza Slobodana Miloševića i Vuka Draškovića (Perović 2015). Trebalo bi napomenuti da je pritom ostvario naročito zapažen rezultat u Vojvodini, odnevši čak i pobjedu u nekoliko izbornih jedinica. Kako je izveštavala domaća štampa, građani Subotice poklonili su svoje poverenje upravo mladom univerzitetskom profesoru.⁸ Osim u ovom gradu, Đurić je zabeležio trijumf i u Kanjiži,⁹ ali i u izornoj jedinici Bačka Topola II, kao i u Senti i Adi.¹⁰ U Vojvodini, kao multinacionalnoj sredini, Đurićeve ideje imale su očigledno veći odziv nego u ostalim delovima Srbije.

Učešće na predsedničkim izborima nije predstavljalo i kraj političke karijere Ivana Đurića. Naprotiv, on je svoje angažovanje u političkom i društvenom životu republike nastavio i u toku 1991. godine. Ubrzo nakon održanih izbora, Liberalni forum postao je kolektivni član Saveza reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ) u Srbiji, tako da se i Đurić, kao predsednik foruma, našao delujući u okvirima pomenute reformske partije (Perović 2015). Štaviše, tokom 1991. godine on je i napredovao na lestvici stranačke hijerarhije. Tako se jula meseca navedene godine u listu *Vreme* Ivan Đurić pominje kao potpredsednik Saveza reformskih snaga za Srbiju.¹¹ Kasnije je izabran i za predsednika ove političke stranke, ostavši na toj funkciji sve do početka marta 1992. godine.¹² Osim političkog delovanja u sklopu Reformista Srbije, Ivan Đurić prihvatio se angažmana u još jednoj organizaciji. Naime, u Beogradu je marta 1991. godine osnovan Evropski pokret

6 Ramadanović, Petar (1990), „Predizborni rat plakatima“, *Vreme*, 10. decembar, str. 46–47.

7 Isto.

8 B. T. (1990), „Glasovi za Đurića“, *Borba*, 12. decembar, str. 2.

9 (1990), „Đurić i Agošton“, *Večernje novosti*, 11. decembar, str. 3.

10 Stanojević, S., Lazukić, V. (1990), „Reformisti dobro prošli u Subotici“, *Borba*, 11. decembar, str. 2.; Dž. V. N., T. M. (1990), „Milošević ubedljivo prvi“, *Borba*, 11. decembar, str. 1.

11 V. M. (1991), „Ivan Đurić: Zgranuta Evropa“, *Vreme*, 29. jul, str. 27.

12 Galić, Mirko (1992), „Srbija još nije udarila u dno“, *Nedjeljni Vjesnik*, 8. mart.

u Jugoslaviji, udruženje građana koje je proklamovalo afirmaciju i rad na širenju evropskog duha i ideje evropskog ujedinjenja, sa ciljem da se Jugoslavija uključi u sve evropske procese i integracije i tako postane deo jedinstvenog evropskog prostora. Đurić je uzeo aktivnog učešća u radu ove organizacije, i to kao član njenog Glavnog odbora.¹³

Naposletku, tokom 1991. godine Ivan Đurić istakao se i svojim delovanjem u sklopu antiratnog i mirovnog pokreta, participirajući u različitim antiratnim aktivnostima i akcijama koje su imale za cilj buđenje i podizanje svesti jugoslovenske i srpske javnosti. Tako je u maju mesecu, neposredno pre nego što su otpočeli vojni sukobi u Sloveniji i Hrvatskoj (Vudvord 1997), održan tzv. Antiratni miting koji su u Beogradu organizovali predstavnici različitih opozicionih partija. Kako je izveštavao list *Borba*, tom prilikom je Đurić, kao jedan od govornika na skupu, uputio jasne antiratne poruke i stavove, nedvosmisleno pozivajući na mir i razumno rešavanje zaoštrenih političkih odnosa u Jugoslaviji.¹⁴ Za ličnost Ivana Đurića vezuje se još jedna antiratna akcija u toku prve ratne godine. Reč je o pismu srpskih istoričara protiv bombardovanja Dubrovnika, a koje je, odmah po pokretanju vojnih operacija oko ovog grada, početkom oktobra 1991. godine, sastavila istoričarka Ljubinka Trgovčević.¹⁵ Prema svedočenju Vidosava Stevanovića, potpis na ovaj apel stavio je i Ivan Đurić lično, smatrajući blokadu Dubrovnika činom potpunog apsurdna, kako sa političkog, tako i sa vojničkog i moralnog aspekta.¹⁶

Opoziciono delovanje Ivana Đurića u Srbiji u punom obimu potrajalo je sve do kasne jeseni 1991. godine. Naime, Đurić je bio izložen prljavoj kampanji i napadima beogradskih medija pod kontrolom Miloševićevog režima, koji su nastojali da ga diskredituju, zbog čega je bio primoran da već u novembru napusti zemlju. Potonje godine proveo je u Parizu, gde je nastavio da bude politički aktivan sve do svoje smrti 1997. godine.¹⁷

Modeli i pravci budućeg razvoja Jugoslavije i Srbije

Politički model reorganizacije Jugoslavije

Od samog početka svog političkog angažovanja, Ivan Đurić je u javnim nastupima neretko činio kritičke osvrte prema pitanju prevladavanja krize

13 *Dokumenta Osnivačke skupštine Evropskog pokreta u Jugoslaviji (EPI)*, Beograd: Evropski pokret u Jugoslaviji, 25. mart 1991, str. 1–28.

14 (1991), „Mir uz ratne pripreme“, *Borba*, 10. maj, str. 26.

15 (1991), „Sačuvajte Dubrovnik“, *Politika*, 5. oktobar, str. 7.

16 Intervju sa Vidosavom Stevanovićem, Beograd, 19. novembar 2021.

17 Isto.

tadašnjeg društveno-političkog sistema, nudeći pritom konkretne predloge i idejna rešenja kada je reč o modelima transformacije i reorganizacije jugoslovenske federacije. Naime, Đurić je zastupao tezu da je Jugoslaviju neophodno očuvati kao državu, sa zajedničkim poreskim sistemom, carinama, vojskom i spoljnim poslovima.¹⁸ U svom delu *Istorija – pribežište ili putokaz*, prvi put objavljenom maja 1990. godine u Sarajevu, istoričar je razvio premisu o postojanju tzv. „jugoslovenskog prostora“, koji ima prvenstveno kulturni, ekonomski i istorijski karakter.¹⁹ Upravo je u jedinstvu *jugoslovenskog prostora* video ključnu polaznu tačku za politički preobražaj socijalističke Jugoslavije.²⁰ Svoje opredeljenje u prilog očuvanja jugoslovenske države ovaj politički angažovani intelektualac iskazivao je i neposredno pre predsedničkih izbora decembra 1990. godine. Tako je u intervjuu za list *TV novosti* pitanje održanja Jugoslavije ocenio kao „pitanje zdrave pameti“, pre svega uzimajući u obzir aspekt zajedničkog tržišta²¹ koje je postajalo tema od ključnog značaja u samoj Evropi.²²

U julu 1991. godine, a u svetlu izbijanja ratnih dejstava na jugoslovenskom tlu, juna meseca iste godine (Vudvord 1997), Ivan Đurić izradio je konkretan projekat reorganizacije Jugoslavije i prezentovao ga pred licem javnosti. Naime, ovaj politički predlog proklamovao je stvaranje Saveza suverenih država (republika).²³ Članice Saveza, odnosno države (republike), ostvarile bi suverenost u punoj meri, uključujući i međunarodno priznanje.²⁴ Njihova suverenost bila bi ograničena jedino činjenicom da se države, to jest republike, nalaze u široj, međunarodno priznatoj asocijaciji, odnosno Savezu (Uniji).²⁵ Prema Đurićevim shvatanjima, ovako razrađen plan transformacije Jugoslavije simbolizovao je ključ trajnog, mirnog i demokratskog razrešenja krize, kako iz perspektive težnji građana Slovenije i Hrvatske za političkom suverenosti njihovih republika,²⁶ tako i sa stanovišta očuvanja državno-pravnog kontinuiteta Jugoslavije u njenim spoljnim i

18 Kordić, Zorica (1990), „Jugoslavija, pitanje zdrave pameti“, *TV Novosti*, 7. decembar, str. 11.

19 Ivan Đurić (1990), *Istorija – pribežište ili putokaz*, Sarajevo: Svjetlost: 169.

20 Isto.

21 Jedinstveni evropski akt, dokument donet 1986. godine, predviđao je stvaranje zajedničkog, jedinstvenog tržišta u Evropi do kraja 1992. godine.

22 Kordić, Zorica (1990), „Jugoslavija, pitanje zdrave pameti“, *TV Novosti*, 7. decembar, str. 10.

23 Istorijski arhiv Beograda, Lični fond Ivana Đurića, 18, *Predlog reformista Srbije za pristup pregovorima oko rešenja jugoslovenske krize*, jul 1991.

24 Isto.

25 Čičić, Dragan (1991), „Strah od Evrope“, *NIN*, 16. avgust, str. 34–35.

26 Decembra 1990. i maja 1991. godine u Sloveniji i Hrvatskoj održani su referendumima kojima se ogromna većina građana ovih republika izjasnila u prilog njihove samostalnosti i nezavisnosti.

unutrašnjim, republičkim i pokrajinskim granicama.²⁷ Kako je istaknuto u samom tekstu predloga, garanti predloženog projekta Unije bili bi zemlje članice Evropske zajednice (EZ) i sve jugoslovenske republike.²⁸ Prema mišljenju Ivana Đurića, osnovu za Uniju činilo je upravo postojanje zajedničkog *jugoslovenskog prostora*,²⁹ čije je jedinstvo temeljio na istorijskoj povezanosti naroda koji su na njemu živeli (Perović 2015). Analizom ključnih tačaka pomenutog plana, može se zaključiti da je politički model labave konfederacije čiji je tvorac bio Đurić, a koji je podrazumevao transformaciju Jugoslavije u Savez (Uniju) suverenih država (republika), projektovan po uzoru na već postojeću Evropsku ekonomsku zajednicu (EEZ), koja je naredne, 1992. godine, trebalo da zadobije i novu formu političke unije. Predloženi model konfederalne asocijacije podrazumevao je suštinsku decentralizaciju jugoslovenske države, čime je već u idejnoj osnovi stajao direktno u suprotnosti sa političkom praksom koju je sprovodilo srpsko rukovodstvo. Najpre, neophodno je istaći da je režim Slobodana Miloševića još krajem 1990. godine u potpunosti odbacio konfederalnu ideju Jugoslavije, prethodno odbivši predlog Slovenije i Hrvatske za konfederalizacijom zemlje (Nikolić 2019). Jula meseca 1991. godine srpsko rukovodstvo nije suštinski nastupalo s pozicije očuvanja jugoslovenske države, već je uveliko nastojalo da realizuje zamišljeni politički koncept „Velike Srbije“ (Perović 2021). Prema tome, publikovanje Đurićeve platforme o transformaciji Jugoslavije u konfederaciju može se okarakterisati i kao poprilično zakasnela inicijativa, s obzirom na to da takva ideja sredinom 1991. godine nije više bila politički živa, odnosno nije bila predmet ozbiljnih razmatranja među relevantnim krugovima elita širom države.

Dalje, neophodno je obratiti naročitu pažnju na politički trenutak u kojem je Ivan Đurić obznanio svoj predlog reforme zemlje. Vredi posebno podvući da je objavljivanje projekta preuređenja Jugoslavije jula 1991. godine vremenski korespondiralo sa otpočinjanjem direktnog posredničkog angažmana Evropske zajednice u cilju sprečavanja daljih oružanih sukoba na jugoslovenskom tlu (Igrutinović 2020). Prezentacija političkog projekta upravo u tim presudnim momentima svedočila je o Đurićevoj nameri da ponudi adekvatan, funkcionalan odgovor na političku krizu koja je sredinom 1991. godine prerasla u otvoreni ratni konflikt, a koji je stajao u korelaciji sa principima međunarodne zajednice, u ovom slučaju EZ. Ovakvo delovanje nesumnjivo je predstavljalo i njegov lični doprinos i odgovoran

27 Istorijski arhiv Beograda, Lični fond Ivana Đurića, 18, *Predlog reformista Srbije za pristup pregovorima oko rešenja jugoslovenske krize*, jul 1991.

28 Istorijski arhiv Beograda, Lični fond Ivana Đurića, 18, *Predlog Unije Ivana Đurića. Facts and Proposals*, 1991.

29 Isto.

politički iskorak u periodu u kojem je došlo do internacionalizacije jugoslovenske krize i u trenutku kada su ratni sukobi poprimali dramatične razmere, dostigavši kritičnu tačku. Stoga, može se izvesti zaključak da je Đurić izašao sa ovako formulisanim predlogom smatrajući da je upravo njegov model transformacije države jedini suštinski prihvatljiv koncept za predstavnike Evropske zajednice, koji bi iz tih razloga mogao naići na njihovu otvorenu podršku. U prilog ovoj tezi svedoči i činjenica da je, svega nekoliko meseci kasnije, na Mirovnoj konferenciji u Hagu održanoj pod pokroviteljstvom EZ u jesen 1991. godine, predsedavajući lord Karington predstavio svoj plan o rekonstruisanju Jugoslavije u asocijaciju nezavisnih, suverenih država, nalik na Đurićev projekat, a koji je potom odbacilo Miloševićevo rukovodstvo (Nikolić 2018).

Model građanske države

S početkom formiranja višestranačkog sistema, u javnom diskursu Jugoslavije pokrenule su se opsežne debate o usvajanju različitih modela razvoja. Kao jedna od ključnih dilema političkih, intelektualnih i drugih krugova elita širom zemlje, nametnulo se pitanje dva, međusobno suprotstavljena, državna principa. Da li društveno-političko uređenje formirati prema modelu nacionalne države?³⁰ Ili bi, pak, trebalo usvojiti drugačiju koncepciju, odnosno model države građana?³¹

Prema svedočenju Vidosava Stevanovića, Ivan Đurić pripadao je onom delu intelektualne i političke elite Srbije koja se jasno, otvoreno i nedvosmisleno zalagala za koncept *građanske države*, a stajala nasuprot ideji *nacionalne države*.³² Iz perspektive Đurića, građanska država simbolizovala je jedini način da se reše goruća pitanja nacionalnih manjina, uspostave odnosi mira između svih relevantnih političkih činilaca u zemlji i izbegnu ratni sukobi, koji ne samo da su predstavljali pretnju osiromašenja čitavog jugoslovenskog društva, već i ogroman civilizacijski korak unazad, odnosno zaostajanje za Evropom i zapadnim svetom.³³

Stevanovićeva sećanja našla su potvrdu i u analizi Đurićevih intervjuua u srpskoj štampi iz 1991. godine, u kojima se dotakao upravo ove teme. Tako je, na stranicama lista *Ekonomska politika*, on iskazao afirmativni stav kada

30 Prema definiciji, nacionalna ili etnička država jeste termin koji se izvorno odnosi na državu u kojoj preovladava jedna nacija, odnosno državu utemeljenu na nacionalnim vrednostima i suverenitetu koji pripada naciji.

31 Za razliku od modela nacionalne države, koncept građanske države podrazumeva državnu zajednicu u kojoj je identitet izveden iz pojma građanina, a ne iz nacionalne pripadnosti pojedinca.

32 Intervju sa Vidosavom Stevanovićem, Beograd, 22. avgust 2022.

33 Isto.

je u pitanju model države građana, ukazujući prevashodno na tendencije u većini evropskih država, koje su upravo u tim trenucima, na kraju hladnoratovske ere, odbacivale kategoriju države-nacija. Tom prilikom model nacionalne države označio je kao ideju 19. veka, potkrepljujući svoju ocenu argumentom da, na prelasku iz 20. u 21. vek, takav koncept predstavlja ništa drugo do anahronizam.³⁴ U skladu sa ovim stavovima trebalo bi tumačiti i Đurićeve negativne reakcije na vesti o stvaranju Srpskog nacionalnog saveta (SNS) u martu 1991. godine.³⁵ Naime, reč je o inicijativi grupe srpskih akademika, koji su pomenutu organizaciju zamišljali kao „vrhovnu nacionalnu instituciju koja će zastupati interese Srba bez obzira gde oni žive“. Drugim rečima, delatnost Srpskog nacionalnog saveta trebalo je da bude usmerena na formiranje jedne srpske države (Milosavljević 1996:321). Iz tih razloga, Đurić je manifest ove organizacije identifikovao sa konceptom nacionalne države, oslovljavajući ga „Načertanijem na pragu 21. veka“.³⁶ Ideja o konstituisanju institucije Srpskog nacionalnog saveta je nedugo potom napuštena (Milosavljević 1996:321).

Ličnu opredeljenost u prilog konceptu građanske države ovaj istoričar iskazao je i u intervjuu u nedeljnom listu *Vreme* jula 1991. godine, komentarišući svoj tek obelodanjeni politički projekat Saveza suverenih država.³⁷ Kako je tom prilikom istakao, svaka od država unutar Unije bila bi prinuđena da ustavna prava obezbedi najpre građanima, a potom i naciji. Realizacijom tako zamišljene koncepcije, nacionalna konotacija bila bi izvedena iz pojma građanina.³⁸

Izloženi stavovi upućuju na zaključak da se Ivan Đurić zalagao za prihvatanje modela države-građana, pre svega jer ga je doživljavao kao nadnacionalni koncept koji svoje polazište ima u pojedincu, a ne u naciji. Upravo zbog anacionalne dimenzije takve koncepcije, smatrao ju je vrednom i neophodnom za usvajanje, kako bi se, prema njegovim zamislima, sprovela demokratska transformacija države i uspostavio efikasan, demokratski višestranački sistem. Međutim, Srbija kao građanska država iz vizure Ivana Đurića u kojoj ideal demokratije predstavlja građanin, odnosno pojedinac, a ne nacija, to jest kolektiv, bila je sasvim suprotstavljena realnosti koju je kreirao autokratski režim Slobodana Miloševića. Za razliku od Đurića, Milošević je početkom 1990-ih godina odlučno zagovarao tezu o Srbiji kao

34 Lakićević, Mijat (1991), „Anahronizam nacionalnog saveta“, *Ekonomaska politika*, 8. april, str. 14–15.

35 Isto.

36 Đurić, Ivan (1991), „Jugoslavija ipak rešenje“, *Informativno-politički magazin Srbija*, april, str. 26–30.

37 V. M. (1991), „Ivan Đurić: Zgranuta Evropa“, *Vreme*, 29. jul, str. 27.

38 Isto.

nacionalnoj, *monoetničkoj* državi³⁹ i delovao kao realizator velikosrpskog projekta, što ne samo da je predstavljalo ogromnu prepreku i kočnicu demokratizaciji zemlje, već je umnogome doprinelo izbijanju ratnih sukoba 1991. godine u kojima je Jugoslavija prestala da postoji (Janjić 2021).

Jugoslavija i evropske integracije

Iako je već krajem 1980-ih godina postajalo evidentno da se jugoslovenska federacija suštinski nalazila u fazi dezintegracije, a republičke vlasti uveliko vršile pripreme za ratove, savezna administracija je od kraja 1989. godine vodila pregovore za ulazak Jugoslavije u Evropsku ekonomsku zajednicu (Igrutinović 2020). Naime, politička elita na federalnom nivou vlasti, predvođena predsednikom SIV-a Antom Markovićem i saveznim sekretarom za inostrane poslove Budimirom Lončarom, prepoznavala je nužnost hvatanja koraka sa Evropom koja je u tim trenucima prevazišla blokovske podele i ideološke barijere, što je paradoksalno korespondiralo sa sve očiglednijim podelama u samoj zemlji (Jakovina 2021).

U političkoj javnosti Srbije Ivan Đurić profilisao se kao veliki zagovornik procesa integracija na Starom kontinentu. Prema rečima Vidosava Stevanovića, projekat „ujedinjene Evrope“ Đurić je smatrao projektom mira i poštovanja zakona. Iz njegove perspektive, Srbiji su jedino kao sastavnom delu Jugoslavije stajala otvorena vrata za ulazak u Evropu, odnosno u Evropsku zajednicu.⁴⁰ Vredi istaći da su Đurićeva zalaganja za pridruživanje Jugoslavije Evropskoj zajednici proisticala i iz činjenice da je pripadao međunarodnom Evropskom pokretu, organizaciji koja je delovala u okviru Evropskog parlamenta u Strazburu.⁴¹ Upravo sa tog stanovišta treba tumačiti njegove stavove da Srbija „mora slediti put savremene Evrope“, odnosno da je neophodno da bude aktivno uključena u integrativne procese na kontinentu (Đurić 2009:27). Tako je, i u toku svoje predsedničke kampanje, u intervjuu za list *TV novosti* Đurić izrazio gledište prema kojem je svako obitavanje izvan integrativnih tokova direktno vodilo tome da zemlja ostane usamljena i izolovana na periferiji Evrope, odnosno da bude njen

39 Milošević je na sastanku sa ambasadorima zapadnih država 16. januara 1991. godine kao cilj svoje politike jasno označio stvaranje nove, svesrpske države, pritom napomenuvši da se neće libiti ni upotrebe JNA zarad ostvarenja te zamisli. Slična uveravanja ponovio je nedugo potom i britanskom državnom sekretaru za spoljne poslove Daglasu Hogu. Videti više u: Glaurdić, Josip, *U potrazi za jedinstvom: Zapadne sile i raspad Jugoslavije*, https://www.yuhistorija.com/serbian/ratovi_91_99_txt01c4.html (pristupljeno 5. avgusta 2023).

40 Intervju sa Vidosavom Stevanovićem, Beograd, 22. avgust 2022.

41 „*Reformisti, predizborna kampanja 1990.*“ (1990), <https://www.youtube.com/watch?v=4mYhgqFWxgI> (pristupljeno 26. avgusta 2023).

„indijanski rezervat“.⁴² Uzevši u obzir navedene stavove, i Đurićevu inicijativu za stvaranje Saveza (Unije) trebalo bi razmatrati i sagledavati upravo kroz prizmu evropskih integracija. Naime, svoj predlog političke transformacije Jugoslavije karakterisao je kao „najbolji izbor za svaki od jugoslovenskih naroda, i ujedno, kao najbrži put ka demokratskoj Evropi“.⁴³ No, ovu tezu obrazlagao je i dugoročnim interesima Srbije koji su, prema njegovom mišljenju, ležali upravo u evropeizaciji jugoslovenskog prostora.⁴⁴

Iz perspektive Ivana Đurića, koji je nastojao da deluje kao realista u doba krize koja je prožimala srpsko i jugoslovensko društvo, intenzivno usmeravanje jugoslovenske zajednice u pravcu evropskih integracija nije označavalo samo nužan korak u hvatanju priključka sa aktuelnim dešavanjima na kontinentu, već je predstavljalo i svojevrstan imperativ vremena. Stoga, može se zaključiti da je za njega spoljnopolitički prioritet države podrazumevao upravo ulazak u sistem evropskih integracija. Međutim, Đurićeva vizija demokratske i evropske Jugoslavije, aktivnog aktera u snažnim strujanjima ka transformacijama i promenama, nije objektivno korespondirala niti se interesno poklapala sa nastojanjima republičkih rukovodstava, zahvaćenih nacionalističkom euforijom, za koje prioritetno pitanje nisu predstavljale evrointegracije, već stvaranje samostalnih, etnonacionalnih država nauštrb jugoslovenske federacije.⁴⁵ Ratovi koji su u junu 1991. godine otpočeli na prostoru Jugoslavije poništili su sve dotadašnje težnje političke elite na saveznom nivou vlasti, predvođene Ante Markovićem, da državu usmeri u pravcu evrointegracija. Usled razornih ratnih sukoba Srbija se već u novembru suočila sa delimičnim, a sledeće, 1992. godine, i potpunim sankcijama međunarodne zajednice, čime je ostala u podređenom, krajnje izolovanom položaju i sasvim odsečena od demokratskih evropskih i svetskih tokova (Jakovina 2021). Na međunarodnom planu, dešavali su se potpuno suprotni trendovi. Kao kruna zamaha procesa evrointegracija, 7. februara 1992. potpisan je Ugovor o osnivanju Evropske unije u Maastrichtu, koji je stupio na snagu 1. novembra naredne godine, čime je Evropska ekonomska zajednica (EEZ) prerasla u političku zajednicu (Gillingham 2010).

42 Kordić, Zorica (1990), „Jugoslavija, pitanje zdrave pameti“, *TV Novosti*, 7. decembar, str. 11.

43 Istorijski arhiv Beograda, Lični fond Ivana Đurića, 18, *Predlog Unije Ivana Đurića. Facts and Proposals*, 1991.

44 Đurić, Ivan (1991), „Jugoslavija ipak rešenje“, *Informativno-politički magazin Srbija*, april, str. 26–30.

45 Đukanović, Dragan, *SFR Jugoslavija i Evropska ekonomska zajednica: od uspešne saradnje i potencijalnog članstva do suspenzije svih sporazuma*, https://yuhistorija.com/serbian/medj_politika_txt00c1.html (pristupljeno 5. avgusta 2023).

Socio-kulturni model rešavanja krize na Kosovu

Krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina jedno od najvažnijih i gorućih unutrašnjih pitanja u javnom diskursu Srbije svakako je bilo pitanje međunacionalnih odnosa na Kosovu. Naime, od 1981. godine na Kosovu je u više navrata dolazilo do masovnih demonstracija Albanaca, koji su isticali zahtev da Kosovo postane republika (Selinić 2021). Ti protesti naročito su se intenzivirali sa sticanjem sve većih poluga političke moći u rukama Slobodana Miloševića. Miloševićeva vlast je na ove demonstracije i zahteve odgovarala represivnim metodama, policijskim akcijama i hapšenjima kosovskih političkih predstavnika, što je za posledicu iznedrilo sve izraženije zaoštavanje srpsko-albanskih odnosa (Čalić 2013).

Analizom intervjua u srpskoj štampi moguće je utvrditi i obrazložiti socijalni i kulturni model rešavanja međunacionalnih rasprisa na Kosovu, koji je predlagao Ivan Đurić. Naime, on je zagovarao dijalog kao jedino sredstvo pomoću kojeg se moglo doći do bilo kakvog rešenja ovog problema, i to između autentičnih, demokratski izabranih predstavnika naroda koji su tamo živeli. Drugim rečima, otvoreni dijalog je za Đurića predstavljao jedini put da se zaštite tragovi kulturnog, političkog i nacionalnog trajanja na tom prostoru.⁴⁶ Takvo stanovište branio je upravo životnim interesom kako Srba na Kosovu, tako i albanskog življa u Srbiji.⁴⁷ Pronalazak adekvatnog, mirnog razrešenja ovog problema sa stanovišta Ivana Đurića nametalo se kao prioritet, između ostalog, i zbog teškog položaja Srba i Crnogoraca na Kosovu.⁴⁸ Naime, od početka 1980-ih godina sa ove teritorije je, kao rezultat sistematskih pritisaka i diskriminacije, emigriralo preko 105.000 ljudi srpske i crnogorske nacionalnosti (Dragović Soso 2004). Referišući se upravo na ovo pitanje u svom političkom obraćanju, neophodno je podvući da je Đurić, vodeći se principom neophodnosti demokratskog dijaloga, podrazumevao da u njemu leži ključ za osiguranje poštovanja osnovnih ljudskih prava ne samo za Albance, već i za narode koji su se nalazili u manjinskom položaju na teritoriji autonomne pokrajine, što se u ovom slučaju odnosilo na Srbe i Crnogorce.

U korelaciji sa svojim protivljenjem ideji nacionalne države i shodno demokratskim principima, Đurić je jedino kompromisno rešenje kosovske krize video u pronalasku modusa za zajednički život Srba i Albanaca.⁴⁹ Prema

46 Petrović, Goran (1990), „Ivan Đurić – intervju“, *Pogledi*, 9. novembar, str. 42; Mojsilović, Julijana (1990), „Diskretni šarm patriotizma“, *NON*, 23. septembar, str. 14.

47 Đurić, Ivan (1990), „Uoči nove Jugoslavije?“, *Demokratija danas, br. VII*, novembar, str. 4.

48 Janković, S. (1990), „Predsednik da se razvlasti“, *Borba*, 6. decembar, str. 3.

49 Kordić, Zorica (1990), „Jugoslavija, pitanje zdrave pameti“, *TV Novosti*, 7. decembar, str. 11.

sećanju Filipa Davida, dogovor i kohabitacija Srba i Albanaca simbolizovali su za istoričara jedino racionalno rešenje za rasplet kosovskog čvora, i to prvenstveno u cilju zaštite srpskog naroda i očuvanja kulturno-istorijskih spomenika Srba na području Kosova i Metohije.⁵⁰ Iz predočenih refleksija koje se tiču kosovske krize proishodi zaključak da je za Ivana Đurića obrazac suživota dva naroda, svojevrsni *modus vivendi*, predstavljao jedini prihvatljiv i dugoročno održiv socio-kulturni model, koji bi obezbeđivao puni demokratski razvoj na spornoj teritoriji, a pritom podstakao optimalan proces integracije Albanaca unutar jugoslovenskog društva.

U tekstovima na stranicama srpskih novina i listova mogu se uočiti i izrazito kritički nastrojeni tonovi koje je Ivan Đurić, u periodu dok je bio politički aktivan u Srbiji, upućivao na račun Miloševićevog režima po pitanju kosovske krize. Tako je u predizbornom intervjuu za list *Vreme* izneo oštru kritiku republičkih vlasti, navodeći da je srpski narod, kad god se njegovi rukovodioci oseće ugroženima, ucenjen pitanjem Kosova. Tom prilikom je politiku koju je tadašnje rukovodstvo vodilo na Kosovu ocenio kao katastrofalnu, a, prema njegovim rečima, svako ko se usudio da izrazi neslaganje s takvim delovanjem automatski je bivao označen kao izdajnik.⁵¹ Takođe, Đurić je javno osuđivao prekomernu upotrebu sile koju je Miloševićev režim primenjivao obračunavajući se sa albanskim političkim predstavnicima, izražavajući otvoreno neslaganje sa takvim metodama. Naime, septembra 1990. godine u časopisu *NON* istakao je stanovište da rešenje za krizu na Kosovu ne leži u vojnoj intervenciji niti policijskoj represiji, naglašavajući pritom da te nasilne mere nikada nisu dale rezultate, niti su mogle da zaštite srpski narod, koji je na tom prostoru ipak predstavljao manjinu.⁵² Pomenuta Đurićeva razmatranja trebalo bi dovesti u vezu sa dešavanjima na Kosovu tokom 1989. i 1990. godine, kada je u više navrata dolazilo do pojačanih, nasilnih intervencija srpskih policijskih snaga i vojnih jedinica JNA, u cilju suzbijanja otpora i gušenja demonstracija Albanaca u pokrajini. Ti sukobi rezultirali su znatnim brojem žrtava sa obe strane (Perović 2021).

Ekonomska transformacija Jugoslavije

Rušenje Berlinskog zida i završetak epohe hladnog rata u Evropi pokrenuli su opsežne debate o ekonomskom modelu razvoja koji bi trebalo usvojiti. Trijumf političkog modela liberalne demokratije nad socijalističkim modelom upravljanja povlačio je sa sobom i tezu da postkomunističke zemlje

50 Intervju sa Filipom Davidom, Beograd, 29. decembar 2022.

51 Ast, Slobodanka (1990), „Treći čovek“, *Vreme*, 26. novembar, str. 15.

52 Mojsilović, Julijana (1990), „Diskretni šarm patriotizma“, *NON*, 23. septembar, str. 14.

Istočne Evrope treba da prihvate kapitalistički model privrednog razvoja, odnosno principe tržišne, liberalne ekonomije, kako bi se na taj način sprovela očekivana ekonomska integracija čitavog kontinenta (Berend 2009; Berend 2012). Ova diskusija nije zaobišla ni jugoslovensko društvo, tim pre što je federacija još od početka 1980-ih godina bila pogođena ozbiljnom ekonomskom krizom, koja se posebno manifestovala u konstantnom opadanju privrednog rasta, ali i u visokim stopama inflacije i spoljnog duga. U korelaciji sa novonastalim promenama na Starom kontinentu, savezna vlada Ante Markovića je decembra 1989. godine otpočela privrednu reformu zemlje, sa težnjom da jugoslovensku ekonomiju, baziranu na socijalističkom modelu, preobrazi u privredu tržišne orijentacije (Gligorov 2021).

U toku svog političkog angažmana u Srbiji, Ivan Đurić istupao je kao zagovornik ideje slobodnog, otvorenog tržišta. Prema rečima Vidosava Stevanovića, Đurić je tokom svoje kampanje za predsednika Srbije, i pored pojedinih kritika, pružao otvorenu podršku programu ekonomskih reformi koji je u tom trenutku sprovodilo federalno rukovodstvo Ante Markovića, jer je smatrao da je to jedini program uz pomoć kojeg Jugoslavija može prebroditi tešku ekonomsku krizu i postati tržišno orijentisana država.⁵³ Iz njegove perspektive, ekonomske reforme i očuvanje jugoslovenskog ekonomskog prostora predstavljali su neophodan preduslov, a verovatno i poslednju priliku ne samo da Jugoslavija u celosti uhvati korak sa Evropom, već i da postane njen deo. U suprotnom, zapažao je Đurić, zemlji je pretila propast i položaj periferije i „crne rupe“ kontinenta.⁵⁴ Svoje političke poglede koji su se ticali ekonomije i potporu privrednoj reformi Ante Markovića Ivan Đurić saopštio je širokom auditorijumu i prilikom predstavljanja kandidata na Televiziji Beograd uoči predsedničkih izbora u Srbiji decembra 1990. godine. Tako je, u svom televizijskom obraćanju, izrazio afirmativni stav prema ekonomskim reformama i akcijama koje je preduzimala savezna vlada, napomenuvši da ona ispravno prepoznaje da se „ekonomska politika kreira na tržištu, a ne u kabinetima političara“.⁵⁵ Sličnu argumentaciju Ivan Đurić ponovio je i naredne, 1991. godine, kada je u svom projektu Unije suverenih država izrazio stanovište da Savez reformskih snaga Jugoslavije, na čijem čelu se nalazio Marković, predstavlja jedinu partiju sa celovitim ekonomskim programom, potpuno usaglašenim sa principima i praksom Evropske zajednice.⁵⁶ U suprotnosti sa gledištima

53 Intervju sa Vidosavom Stevanovićem, Beograd, 22. avgust 2022.

54 Isto.

55 „*Reformisti, predizborna kampanja 1990.*”, (1990), <https://www.youtube.com/watch?v=4mYhgqFWxgI> (pristupljeno 26. avgusta 2023).

56 Istorijski arhiv Beograda, Lični fond Ivana Đurića, 18, *Predlog Unije Ivana Đurića. Facts and Proposals*, 1991.

ovog angažovanog intelektualca, republičke vlasti su, sinhrono odbacujući Program ekonomske stabilizacije koji je sprovela reformska vlada, kao odgovor na ekonomsku krizu koja je pogađala jugoslovensku federaciju zagovarale modele privrednog nacionalizma i trgovinskog protekcionizma, te u skladu s tim uverenjima kreirale sopstvenu ekonomsku politiku, delujući unutar republičkih i nacionalnih okvira (Gligorov 2021).

Svoje poglede kada je reč o privrednoj politici i ekonomskim modelima kojima treba težiti, Ivan Đurić otvoreno je izražavao i u intervjuima u domaćoj štampi tokom 1990. godine. Tako je u nedeljniku *Vreme* novembra 1990. godine izneo ocenu da se kao ključno pitanje transformacije Jugoslavije nametalo upravo pitanje svojine.⁵⁷ Prema njegovim političkim ubedenjima, bilo je neophodno transformisati društveno vlasništvo u privatno; drugim rečima, transformacija društvenog kapitala predstavljala je nužan preduslov za razvoj višestranačke parlamentarne demokratije u Jugoslaviji.⁵⁸ U javnim obraćanjima Ivan Đurić nastupao je i kao žestok kritičar rukovodstava u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji prema pitanjima ekonomije. O tome nedvosmisleno svedoče i napisi na stranicama lista *TV novosti*, u kojima je Đurić izneo optužbu da navedena rukovodstva grčevito nastoje da državu učine vlasnikom svojine kako bi zadržale kontrolu nad njom, istovremeno naglašavajući da je očuvanje državne svojine osnovni instrument vlasti svakog totalitarnog oblika političkog mišljenja.⁵⁹ Dalje, prilikom televizijskog predstavljanja uoči izbora, republičke vlasti Srbije, Hrvatske i Slovenije ponovo su se našle na meti Đurićevih kritika, ovoga puta zbog njihovih otvorenih suprotstavljanja ekonomskim merama savezne administracije.⁶⁰

Analiza navedenih stavova upućuje na zaključak da je, iz perspektive Ivana Đurića, ključno pitanje ekonomske transformacije Jugoslavije, odnosno Srbije, bilo upravo pitanje privatizacije, što je stajalo u korelaciji sa tada aktuelnim trendovima tranzicije koja je otpočinjala u državama bivšeg Istočnog bloka, sa ciljem prelaska sa socijalističke na tržišno orijentisanu privredu. S tim u vezi, može se izvesti konstatacija da je ekonomski model koji je, prema Đurićevim shvatanjima, jugoslovensko društvo trebalo da prihvati bio upravo liberalni, kapitalistički koncept privrednog razvoja.

57 Ast, Slobodanka (1990), „Treći čovek“, *Vreme*, 26. novembar, str. 15.

58 Jovanović, Jelka (1990), „Antikomunizam je pitanje prošlosti“, *Stav*, 19. oktobar, str. 9.

59 Kordić, Zorica (1990), „Jugoslavija, pitanje zdrave pameti“, *TV Novosti*, 7. decembar, str. 11.

60 „*Reformisti, predizborna kampanja 1990.*“ (1990), <https://www.youtube.com/watch?v=4mYhgqFWxgI> (pristupljeno 26. avgusta 2023).

Zaključak

Javna, politička i društvena delatnost Ivana Đurića na samom začetku uspostavljanja višepartijskog sistema izražavala je glas antinacionalističkog, liberalnog dela javnosti Srbije koja se direktno suprotstavljala režimu Slobodana Miloševića. Angažujući se sa stanovišta liberalne alternative, Đurić je, formulišući različite modele, koncepcije i pravce daljeg društveno-političkog razvoja zemlje, nastojao da ponudi drugačiji program, koji se razlikovao od Miloševićeve agende, ali i od predloga koji su dolazili iz vodećih krugova opozicije toga vremena. Stoga, neophodno je posebno podvući da je njegova idejna platforma predstavljala unikatnu pojavu na tadašnjoj političkoj sceni. Politički model rekonstrukcije Jugoslavije, oličen u Savezu (Uniji) suverenih država, koji je predstavio Ivan Đurić, svedočanstvo je njegovih zalaganja za nastavak postojanja Jugoslavije, odnosno za očuvanje zajedničke države u formi konfederacije. Kada je reč o spoljnopolitičkoj orijentaciji, tako koncipiranu državnu tvorevinu je, prema Đurićevoj viziji, trebalo čvrsto i snažno strateški usmeravati u pravcu evropskih integracija, kako bi na taj način zemlja postala značajan politički činilac na kontinentu, ne ostajući po strani u vremenu važnih, istorijskih zbivanja. Ovo zalaganje može se okarakterisati i kao svojevrsni lajtmotiv celokupnog njegovog političkog delovanja. Iz sličnih pobuda, Ivan Đurić smatrao je neophodnim i da društveno-političko uređenje Srbije, odnosno Jugoslavije, bude ustrojeno prema konceptu građanske države, oštro se suprotstavljajući tendencijama i glasovima koji su govorili u prilog ideji nacionalne države, te potom ipak odneli prevagu. Đurićev predlog za rešenje konfliktnih odnosa na Kosovu, koji je podrazumevao prihvatanje i negovanje modela suživota Srba i Albanaca, a do kojeg je trebalo doći posredstvom međuetničkog dijaloga, predstavljao je ništa drugo do idejni izraz njegovih težnji za pronalaskom funkcionalnog socijalnog koncepta, odnosno kulturnog obrasca, koji bi obezbeđivao miran i demokratski razvoj čitave zajednice. Iz perspektive ovog intelektualca, zadatak jugoslovenskog društva bio je i da usvoji model tržišne privrede kao relevantan ekonomski model, u skladu sa tada aktuelnim trendovima koji su vladali u Evropi, podstrekujući ekonomsku integraciju Starog kontinenta. Konačno, Đurićeva vizija budućnosti razvoja zemlje na kraju hladnoratovske epohe može se oceniti kao dalekovidna, pogotovu u kontekstu potonjih dešavanja na postjugoslovenskom prostoru, premda je u velikoj meri odudarala od dominantnih narativa unutar društveno-političke javnosti republike. Ovakva konstatacija posebno dobija na težini ako se uzme u obzir da su najeminentniji pripadnici elitnih kružoka Srbije upravo svojim delovanjem tih godina pružali direktnu potporu politici srpskog rukovodstva. Njihovo prihvatanje nacionalizma kao jedinog

validnog koncepta, kao i odlučno odbacivanje ideja multietničnosti, presudno su uticali na to da srpsko društvo ostane izvan savremenih modernizacijskih tokova, odnosno izolovano od integrativnih i transformativnih zbivanja na kontinentu nakon pada Berlinskog zida.

Literatura

- Istorijski arhiv Beograda, Lični fond Ivana Đurića, 18, *Predlog reformista Srbije za pristup pregovorima oko rešenja jugoslovenske krize*, jul 1991.
- Istorijski arhiv Beograda, Lični fond Ivana Đurića, 18, *Predlog Unije Ivana Đurića. Facts and Proposals*, 1991.
1990. „Đurić i Agošton”, *Večernje novosti*, 11. decembar, str. 3.
1991. „Mir uz ratne pripreme”, *Borba*, 10. maj, str. 26.
1991. „Sačuvajte Dubrovnik”, *Politika*, 5. oktobar, str. 7.
- Ast, Slobodanka (1990), „Treći čovek”, *Vreme*, 26. novembar, str. 14–15.
- B. T. (1990), „Glasovi za Đurića”, *Borba*, 12. decembar, str. 2.
- Čičić, Dragan (1991), „Strah od Evrope”, *NIN*, 16. avgust, str. 34–35.
- Đurić, Ivan (1990), „Uoči nove Jugoslavije?“, *Demokratija danas, br. VII*, novembar, str. 3–4.
- Đurić, Ivan (1991), „Jugoslavija ipak rešenje”, *Informativno-politički magazin Srbija*, april, str. 26–30.
- Dž. V. N, T. M. (1990), „Milošević ubedljivo prvi”, *Borba*, 11. decembar, str. 1.
- Galić, Mirko (1992), „Srbija još nije udarila u dno”, *Nedjeljni Vjesnik*, 8. mart.
- Janković, S. (1990), „Predsednik da se razvlasti”, *Borba*, 6. decembar, str. 3.
- Jovanović, Jelka (1990), „Antikomunizam je pitanje prošlosti”, *Stav*, 19. oktobar, str. 8–11.
- Kordić, Zorica (1990), „Jugoslavija, pitanje zdrave pameti”, *TV Novosti*, 7. decembar, str. 10–11.
- Lakićević, Mijat (1991), „Anahronizam nacionalnog saveta”, *Ekonomska politika*, 8. april, str. 14–15.
- Mojsilović, Julijana (1990), „Diskretni šarm patriotizma”, *NON*, 23. septembar, str. 13–17.
- Petrović, Goran (1990), „Ivan Đurić – intervju”, *Pogledi*, 9. novembar, str. 40–42.
- Ramadanović, Petar (1990), „Predizborni rat plakatima”, *Vreme*, 10. decembar, str. 46–47.
- Stanojević S., Lazukić, V. (1990), „Reformisti dobro prošli u Subotici”, *Borba*, 11. decembar, str. 2.
- V. M. (1991), „Ivan Đurić: Zgranuta Evropa”, *Vreme*, 29. jul, str. 27–28.
- Intervju sa Filipom Davidom (29. decembar 2022).
- Intervju sa Vidosavom Stevanovićem (19. novembar 2021).
- Intervju sa Vidosavom Stevanovićem (22. avgust 2022).
- „*Reformisti, predizborna kampanja 1990.*” (1990), <https://www.youtube.com/watch?v=4mYhgqFWxgI> (pristupljeno 26. avgusta 2023).
- Berend, Ivan Tibor (2012), *Evropa posle 1980*, Beograd: Arhipelag; Službeni glasnik.
- Berend, Ivan Tibor (2009), *Ekonomska istorija Evrope u XX veku: ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*, Beograd: Arhipelag.
- Budding, Audrey H. (1998), *Serb Intellectuals and the National Question, 1961–1991*, Harvard: Harvard University.

- Čalić, Mari-Žanin (2013), *Istorija Jugoslavije u 20. veku*, Beograd: Clio.
- Dokumenta Osnivačke skupštine Evropskog pokreta u Jugoslaviji (EPI)*, Beograd: Evropski pokret u Jugoslaviji, 25. mart 1991, str. 1–28.
- Dragović Soso, Jasna (2004), *Spasioci nacije: Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd: Fabrika knjiga.
- Đukanović, Dragan, *SFR Jugoslavija i Evropska ekonomska zajednica: od uspešne saradnje i potencijalnog članstva do suspenzije svih sporazuma*, https://yuhistorija.com/serbian/medj_politika_txt00c1.html (pristupljeno 5. avgusta 2023).
- Đurić, Ivan (1990), *Istorija – pribežište ili putokaz*, Sarajevo: Svjetlost.
- Đurić, Ivan (2009), *Vlast, opozicija, alternativa* (priredila Latinka Perović), Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Gillingham, John (2010), *European Integration 1950–2003. Superstate or New Market Economy?*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Glaurdić, Josip (2013), *Vrijeme Europe. Zapadne sile i raspad Jugoslavije*, Zagreb: Mate.
- Glaurdić, Josip, *U potrazi za jedinstvom: Zapadne sile i raspad Jugoslavije*, https://www.yuhistorija.com/serbian/ratovi_91_99_txt01c4.html (pristupljeno 5. avgusta 2023).
- Gligorov, Vladimir (2021), „Pogrešni politički odgovori na privrednu krizu“, u *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 377–407.
- Igrutinović, Milan (2020), *Jugoslavija i Evropska zajednica 1957–1992: zbornik dokumenata*, Beograd: Arhiv Jugoslavije.
- Jakovina, Tvrтко (2021), „SFRJ i svijet od Titove smrti do smrti Jugoslavije“, u *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji: 435–438.
- Jakovina, Tvrтко (2021), *Budimir Lončar. Od Preka do vrha svijeta*, Beograd: Službeni glasnik.
- Janjić, Dušan (2021), „Za/protiv SFR Jugoslavije“ u *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str 259–307.
- Jović, Dejan (2003), *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974–1990)*, Beograd: Samizdat B92.
- Judt, Tony (2005), *Postwar. A History of Europe since 1945*. London: Penguin Press.
- Laker, Volter, (1999), *Istorija Evrope 1945–1992*, Beograd: Clio.
- Milosavljević, Olivera (1996), „Zloupotreba autoriteta nauke“ u Nebojša Popov (prir.), *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Beograd: Republika; Novi Beograd: Vikom grafik; Zrenjanin: Građanska čitaonica, str. 305–338.
- Nikolić, Kosta (2018), „Srbija i plan lorda Karingtona na Mirovnoj konferenciji u Hagu 1991“ u *Jugoslavija – između ujedinjenja i razlaza. Knj. 1, hrvatsko-srpski odnosi u kontekstu društvenog razvoja dve Jugoslavije 1918–1991*, Beograd: Institut za savremenu istoriju; Zagreb: Hrvatski institut za povijest. : 225-260.
- Nikolić, Kosta (2019), *Jugoslavija, poslednji dani: 1989–1992. Knj. 1*, „Svi Srbi u jednoj državi“, Beograd: Službeni glasnik.
- Perović, Latinka (2015), *Dominantna i neželjena elita: Beleske o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX–XXI vek)*, Beograd: Dan Graf; Novi Sad: Radio-televizija Vojvodine.

- Perović, Latinka (2021), „Uvodna studija“ u *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 15–92.
- Selinić, Slobodan (2021), *Srbija 1980–1986. Politička istorija od Tita do Miloševića*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Stojanović, Dubravka (2002), „Traumatični krug srpske opozicije“ u Nebojša Popov (prir.), *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju (II deo)*, Beograd: Samizdat B92, str. 67–97.
- Vahtel, Endru Baruh (2006), *Književnost Istočne Evrope u doba postkomunizma*, Beograd: Stubovi kulture.
- Vudvord, Suzan (1997), *Balkanska tragedija: haos i raspad posle hladnog rata*, Beograd: Filip Višnjić.
- Wachtel, Andrew Baruch (1998), *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford: Stanford University Press.
- Zaccaria, Benedetto (2014), „The European Community and Yugoslavia in the Late Cold War Years, 1976–1989“ u Wilfried Loth, Nicolae Paun (prir.), *Disintegration and Integration in East-Central Europe: 1919 – Post-1989*, Baden-Baden: Nomos, str. 264–283.

Miloš D. Tirnanić

MODELS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF YUGOSLAVIA AND SERBIA IN THE POLITICAL VISION OF IVAN ĐURIĆ

SUMMARY

The article deals with the research of the political views and vision of Serbia and Yugoslavia in the ideas of Ivan Đurić through the analysis of his interviews in the domestic press during 1990 and 1991, but also through the analysis of the memories of Đurić's close associates, as well as available archival material and audio-visual material. The political vision of Ivan Đurić reflected his attitude towards the issue of further socio-political development of Serbia, as well as Yugoslavia, at the end of the Cold War era. Therefore, through the analysis of Đurić's political ideas, the goal is to determine which directions, concepts and models of development Serbian and Yugoslav society should have aspired to, from the perspective of this engaged intellectual. The paper consists of two parts; in the first part, the historical context at the end of the Cold War era and an overview of Đurić's political and social involvement during 1990 and 1991 are presented. In the second part, concrete examples of political, economic, social and cultural models, concepts and directions of development advocated by Ivan Đurić, by means of which he tried to provide adequate proposals and solutions for overcoming the general systemic crisis faced by the Yugoslav community, are presented and analyzed.

KEYWORDS: Ivan Đurić, Serbia, Yugoslavia, vision, Europe, engagement, intellectual, election, model, development